

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕ НА БЪЛГАРСКАТА ДЪРЖАВА

Публикувано от Dimova на 02.02.2010, 21.25

Освобождението на България от руската армия предопределя активното политическо и административно присъствие на Русия в българските земи в периода от лятото на 1877 г. до май 1879 г. Това присъствие се разгръща в система от институции и начинания и остава известно в историческата наука като Временно руско управление (ВРУ). То се реализира в четири основни етапа: подготвителен (ноември 1876 – април 1877 г.), военно-временен (април 1877 – февруари 1878 г.), мирно-временен (март – юни 1878 г.) и заключителен (юли 1878 – май 1879 г.). Така първият (подготвителен) етап на ВРУ започва през ноември 1876 г., когато към руската армия се създава “Канцелария на гражданско управление на освободените зад Дунава земи”. Тя се ръководи от опитния администратор княз Владимир Черказки. “Канцеларията” привлича за съветници авторитетни и образовани българи като Найдено Геров, Тодор Бурмов, проф. Марин Дринов, Тодор Икономов, както и руски общественици като Сергей Лукиянов и ген. Дмитрий Анунчин. Първоначално “Канцеларията” започва да събира разностранна информация за българското общество: историческа, културна, стопанска, етнологическа и т.н. Върху основата на натрупаните сведения се обсъждат различни идеи за бъдещата държавна уредба на България. Княз Черказки и неговите сътрудници изготвят различни нормативни актове за местното и централното управление и започват да ангажират руснаци и българи (най-вече от средите на “старите”) за бъдещи административни кадри.

Военновременният етап на ВРУ започва с активните руски действия на Балканите (юни 1877 г.) и завършва с подписването на Санстефанския мирен договор. До края на войната са създадени 8 губернии и 56 окръга. За губернатори се назначават руски висши офицери, а губернатор на Свищовската губерния става Найдено Геров. Повечето от вицегубернаторите са българи. Руската армия има твърдото намерение да привлича българското население в управлението на държавата. Така от заетите общо 3000 места в административните структури само 250 са руски.

През военно-временния етап на ВРУ са ликвидирани някои турски данъци, с което се облекчава положението на българите. На мястото на “десятька” е въведен поземлен данък. Премахната е порочната система за откупуване на данъците. В селищата се установява ред и гражданска дисциплина. Започват да функционират първите пощенски станции.

Хронологическите граници на мирновременния етап на ВРУ са от сключването на договора от Сан Стефано до сключването на Берлинския договор. В деня на подписването на Санстефанския мир тежко болният княз Черказки умира. Скоро след това “Канцеларията” е закрыта. Управлението на българските земи е поверено на специален руски императорски комисар с широки правомощия. За такъв е назначен княз Александър Дондуков-Корсаков, който заема длъжността си през май 1878 г. Той започва да управлява с помощта на Съвет на императорския комисар (Централно

управление) със седем Отдела (министрества). В този Съвет участва и Марин Дринов като ръководител на Отдела на просвещението. Седалището на княз Дондуков символично се премества от Търново в Пловдив. През този етап на ВРУ се ускорява изграждането на централните и местните органи на управление. Постепенно руснаците започват да отстъпват местата си на български чиновници. На различни длъжности са назначени над 2000 българи.

Особено внимание е обърнато на въпроса за създаване на българска армия. Нейните основи се полагат на 31 март 1878 г. с формирането на българска “Земска войска”. За около година военно обучение преминават около 30 000 българи. През мирновременния етап на ВРУ основно се реформира данъчната система. Току-що изградените органи на властта се разширяват, доусъвършенстват и укрепват. Даден е тласък на търговията – вътрешна и външна. Губернските, окръжните и селските съдилища се попълват с български кадри. Този етап на ВРУ е най-съзидателният.

Заклучителният етап на ВРУ протича от сключването на Берлинския договор до май 1878 г. Дейността на княз Дондуков е съобразена с намаления срок на пребиваване на руски войски в Княжеството от 2 години на 9 месеца. През този етап се доизграждат всички административни звена на държавния организъм. Изграденият през предишния етап Съвет на императорския ковисар напълно разгръща функциите си като своеобразен министерски кабинет. Седалището на княз Дондуков се премества от Пловдив в София.

Руските власти обръщат особено внимание на териториите, които според Берлинския договор трябва да образуват провинцията Източна Румелия. Там българите застават начело на всички звена на административните структури. Под ръководството на ген. Аркадий Столипин руски офицери подготвят населението за военна защита при евентуално навлизане на турски части (както предвижда Берлинският диктат). Българите са снабдени с голямо количество оръжие.

ВРУ полага усилия и за успешното развитие на българската икономика. През май 1879 г. е открита Българската народна банка с капитал от няколко милиона лева. Руските власти подпомагат завземането на земите на избягалите турски чифликчии от страна на българските селяни, които започват да развиват активно селскостопанско производство. На 8 юли 1879 г. в София е открито военно училище. През пролетта на 1880 г. завършва и първият випуск офицери за българската армия. Успоредно с войската се изгражда и професионална полиция. По инициатива на Марин Дринов е проведена реформа и в учебното дело. Училищата се поставят под единно управление и учебни планове, назначават се училищни инспектори, доосвободенската училищна мрежа се възстановява почти навсякъде, а се откриват и нови гимназии. Броят на учениците значително нараства. През януари 1879 г. е открита и Народната библиотека, а след нея възникват много нови читалища и библиотеки в отделни селища. Не е подминато и медицинското дело – откриват се няколко болници и аптеки, които трябва да осигурят здравеопазването на населението.

Катастрофалните за българите решения на Берлинския договор предизвикват всенародно недоволство. Още през юли 1878 г. Димитър Матеевски създава в Пловдив Таен комитет, който през октомври 1878 г. се преустройва в комитет “Единство”. Първият комитет “Единство” се

създава на 29 август 1878 г. в Търново. Негови учредители са Л. Каравелов, Ст. Стамболов, Хр. Караминков, Георги Живков, архимандрит Стефан и др. Тяхната идея е една: въоръжена борба срещу решенията на Берлинския договор и постигане на национално обединение. За кратко време комитети “Единство” възникват из цялото Княжество – Русе, Габрово, Ловеч, Горна Оряховица, Разград и др., като за централен се определя Софийският. Комитети “Единство” възникват и на много места в Източна Румелия, където активна организаторска работа извършват Димитър Матеевски и Иван Андонов. В Пловдив се създава Централен комитет, начело на който за кратко време стои екзарх Йосиф I. Комитетите “Единство” в Източна Румелия обединяват усилията на българите за отстояване на реалната автономия на областта, а не превръщането ѝ в турска провинция. Затова Марин Дринов и Ив. Ев. Гешов изработват “Мемоар” до Великите сили, в който заявяват, че ако Портата изпрати гарнизон в Източна Румелия, то българите “ще отговорят на насилието с насилие”. Делегация в състав Григор Начович, Димитър Креков и Тодор Икономов го връчва на посланиците на Великите сили в Цариград. Започва и подготовката за въоръжен отпор. Възникват “гимнастико-стрелкови” дружества, в които руски офицери въоръжават и обучават на военно дело всички боеспособни българи. Българите от Източна Румелия демонстрират непоколебим дух да се жертват за свободата на отечеството. В крайна сметка в областта не се изпращат турски войски.

Борбата срещу Берлинския договор према най-остри форми в Македония. Предвиждащите реформи в Македония членове 23 и 62 от Берлинския договор никога не влизат в сила. Непосредствено след войната турските власти ликвидират в тези земи някои от привилегиите на българите, извоювани през Възраждането. Зачестяват посегателствата върху българските училища, църкви и общини, които губят своята относителна самостоятелност. Подложени на грабеж и терор, голяма част от македонските българи виждат спасение единствено във въоръжената борба.

Решението за въстание в Македония е взето, когато в Кюстендил пристига бившият охридски митрополит Натанаил – виден обществен деец от годините на Възраждането, съратник на Раковски и Левски. Натанаил Охридски търси съдействието на славянофилските кръгове в Русия и на комитетите “Единство” в Източна Румелия. Софийският комитет изпраща в Кюстендилско две чети от руски доброволци под ръководството на руските офицери Адам Калмиков и Луис Войткевич. На 8 септември 1878 г. в Рилския манастир инициаторите на въстанието организират събрание. Присъстват Натанаил Охридски, руски представители, местни дейци като Димитър Попгеоргиев, Ильо Марков и Михаил Сарафов от търновския комитет “Единство”. Те създават въстанически щаб и изработват началния план на въстанието. Привлечени са няколко действащи в Македония чети. Организационната подготовка се съсредоточава най-вече в районите на Пирин и Рила, а в другите райони на Македония спорадично действат отделни чети. Ръководен въстанически център обаче не се оформя. Липсва ясна и отчетлива програма, както и здрава организация между всички въстанически ядра в Македония. В хода на подготовката на въстанието възникват и противоречия между Натанаил Охридски и Стефан Стамболов относно въстаническата стратегия: Натанаил е привърженик на четническата тактика, а Стамболов настоява за повсеместно въстание.

Въпреки това на 5 октомври 1878 г. въстанието избухва и въстаниците бързо овладяват Кресна. По време на първите боеве се формира и въстаническо ръководство. За “атаман” е определен Адам Калмиков, началник на въстаническия щаб става Д. Попгеоргиев, а главен войвода – Стоян Карастоилов. През есента на 1878 г. въстанието се развива успешно. Освободено е почти цялото поречие на р. Струма, а през ноемри 1878 г. са овладени Разлог и Петрич. С настъпването на зимата обаче се проявяват и слабите страни на въстанието. Комитетите “Единство” все по-трудно осигуряват снабдяването с оръжие и боеприпаси. ВРУ в България се дистанцира от въстанието, тъй като Петербург не иска да нарушава Берлинския договор..

Въстаническите редици постепенно отслабват и въстанието е окончателно потушено от турските войски през май 1879 г. Кресненско-Разложкото въстание е логично продължение на българското националноосвободително движение от епохата на Възраждането. То се явява първият опит на българите да постигнат след 1878 г. националното си обединение със силата на оръжието.

Берлинският договор само най-общо определя държавното устройство на Княжеството като конституционна монархия. Според него ВРУ трябва да подготви Учредително събрание от “български първенци”, които да приемат Органическият устав на Княжеството. Намесата на Петербург в неговото изработване се ограничава с подготвения за обсъждане проект на руския юрист Сергей Лукиянов (началник на Съдебния отдел в Съвета на княз Дондуков). През септември-октомври 1878 г. Лукиянов изработва този проект, като се допитва до видни български общественици, предимно от кръга на “старите”. Този първи вариант за българския Органически устав има умерено-консервативен характер: князът разполага с голяма власт, предвижда се съществуването на Държавен съвет, в Народното събрание влизат депутати по право, назначени от княза и избрани от народа.

През декември 1878 г. проектът на Лукиянов е представен пред руското правителство, което внася значителни поправки в демократичен дух – разширяват се правата на парламента, гарантира се свободата на словото и сдруженията и т.н. Тези промени, осъществени от правителството на една абсолютна монархия, изразяват желанието на руската власт да закрепят своя ореол на освободителка пред българите, като им обезпечи демократични права. Същевременно руското правителство се страхува от прекомерно засилване на монархическия институт в България, което би създавало проблеми, ако князът е с прозападна ориентация. По този начин руснаците целят и да дадат отговор на западната общественост, която ги обвинява, че целят да превърнат България в руска провинция. С оглед на това княз Дондуков получава инструкции да гарантира пълна свобода на Учредителното събрание при обсъждането и приемането на Органическият устав на Княжеството.

На 10 февруари 1879 г. в старопрестолния град Търново се открива Учредителното събрание на Княжество България. В неговия състав влизат 229 души. Пряко от народа са избрани 88, 117 стават депутати по право, 19 са назначени от княз Дондуков, а 5 са представители на организации и дружества. Събранието е открито с реч на княз Дондуков. Той ясно заявява, че предложеният конституционен проект е само “програма за улеснение” и че крайният избор “принадлежи Вам и единствено Вам”. След това княз Дондуков напуска Търново, защото не иска да дава повод на западните държави и Турция да го обвинят, че оказва натиска върху депутатите.

Решенията на Берлинския конгрес се превръщат в първостепенен проблем пред народните представители. Повече от месец след официалното откриване на Народното събрание депутатите обсъждат националния въпрос. Силно влияние върху тях оказват “депутатите-сираци” от Македония, Одринско и Източна Румелия. Пред безпощадната действителност и под натиска на Русия Учредителното събрание се заема с основната си задача – създаване на Органически устав. (Все пак е гласуван един протестен “Мемоар” до Великите сили).

Раждането на Конституцията е съпътствано от остра идейна борба между представителите на двете основни политически движения в Учредителното събрание – либерално и консервативно. Корените на това разделение се крият в особеностите на българското възрожденско общество, разделено в политически аспект на “млади” и “стари”. “Младите” се трансформират в либерали, а

“старите” – в консерватори.

Либералите произхождат от огромната дребнособственническа маса на българското възрожденско общество. С конституционните си идеи те изразяват интересите на селяните и градските дребни стокопроизводители. Либералите пледират за народно самоуправление, за всеобщо избирателно право на пълнолетните мъже и се обявяват за широко приложение на демократичните граждански свободи и за ограничаване на княжеските права. Либералите вярват в политическите качества на българина и смятат, че нацията може самостоятелно да изгради своята държава. Те настояват за еднокамарен парламент, пред който да отговаря всяко правителство. Демократичните възгледи на либералите проличават от исканията им за забрана на съсловното разделение, за неприкосновеност на частната собственост. Те се противопоставят на всички наказания извън закона, както и на конфискуването на имотите. На практика либералите се стремят да приложат към българската действителност демократичните идеи на Великата френска революция и либералните начала на английския парламентаризъм. Водачи на либералите са Петко Каравелов, Драган Цанков, Стефан Стамболов и Петко Славейков.

Консерваторите произлизат от заможните слоеве на българското общество: богати търговци, едри земеделци, лихвари, висши духовници, част от някогашните чорбаджии и т.н. Те не вярват в политическата култура на свободните българи и затова искат да наложат силна монархическа власт, олигархически принципи на управление и здрава административна власт. Техните идеи са взимани от политическата теория и практика на много от западноевропейските държави. Лидери на консерваторите са Димитър Греков, Константин Стоилов, Григор Начевич, Тодор Икономов, Марко Балабанов и др.

В хода на дискусиите Събранието избира комисия от 25 члена, на която възлага да изработи принципите на Органическия устав. В комисията консерваторите имат мнозинство и в руския конституционен проект са направени редица поправки в консервативен дух. Рапортът на тази комисия от 27 март 1879 г. изразява в синтезиран вид политическите виждания на консерваторите. Той предвижда силна княжеска власт и имуществен или образователен ценз на избирателите. В Рапорта се настоява и за двукамарен парламент като във втората камара (Сенат) половината от членовете да се назначават от княза, а другите да се избират от народа и висшето духовенство. Задачата на Сената е “да съдържа увлеченията на Народното събрание”.

Тези предложения са подложени под остра критика от страна на либералите. Петко Каравелов и Петко Славейков твърдо отстояват принципите на народоуправлението и отхвърлят конституционните идеи на консерваторите.

Огромното мнозинство на либералите в Учредителното събрание предопределя съобразеността на приетата на 16 април 1879 г. Конституция с техните политически виждания. Те заменят названието “Органически устав на Княжество България” с “Конституция на Княжество България”. Тя остава известна в историята под името Търновска конституция.

Според Търновската конституция Княжеството е наследствена конституционна монархия с еднокамарен парламент. Тя предвижда разделение на властите – изпълнителна, законодателна и съдебна. Основен държавен орган е Народното събрание, което бива два вида: Обикновено народно събрание (ОНС) и Велико народно събрание (ВНС). Най-важните функции на ОНС са: обсъжда и приема законите, гласува държавния бюджет, държавните заеми, данъците и т.н. ОНС избира правителство, което е отговорно пред него. ВНС се свиква при промяна на Конституцията, избор на княз или регентство, промяна на държавните граници и включва удвоен брой депутати. Избирателно права имат всички български граждани от мъжки пол над 21 години, а депутати могат да станат само навършилите 30 г. Регламентирано е демократично местно управление. За официална религия е обявено Източното православие.

Търновската конституция предвижда и широки правомощия за княза. Неговата личност е “свещена и неприкосновена”. Според Конституцията върховната изпълнителна власт принадлежи на княза. Всяко негово разпореждане придобива законна сила с подписа на съответния министър. Князът получава правото да разпуска по свое желание парламента и да уволнява министри. Князът утвърждава приетите от Народното събрание закони и има право на вето над тях. Монархът е и върховен главнокомандващ на българските въоръжени сили. Неговото име винаги се споменава като задължителна юридическа формула от съдебните инстанции. Той е върховен представител на страната в международните отношения.

Търновската конституция съдържа редица принципи в либерално-демократичен дух. Тя прокламира свободата на словото и печата (с изключение на църковните книги), на сдруженията и събранията. Частната собственост е обявена за неприкосновена. Забранено е разделянето на съсловия. Началното образование е обявено за безплатно и за задължително. Като цяло Търновската конституция е една от най-демократичните за времето си. В нея надделяват буржоазно-демократичните идеи на тогавашното време. Защиатавайки свободата на личността, Търновската конституция създава необходимите предпоставки за ускорено капиталистическо развитие на Княжеството. “Голямото начало на малкото княжество” – така по-късно определят в историографията Търновската конституция, защото тя хвърля мост между младата българска държава и напреднала Европа.

Учредителното събрание е разпуснато веднага след като приема основния закон на Княжеството. На 17 април 1879 г. е открито първото Велико народно събрание с единствената задача да избере български княз.

Съгласно Берлинския договор българският княз не трябва да бъде член на управляваща династия в Европа. Руското правителство се стреми да предложи на българите кандидатура, която

да е еднакво приемлива за него и за останалите Велики сили. Изборът пада върху хесенския принц Александър Батенберг, който е роднински връзки с почти всички по-големи европейски дворове: той е син на немски аристократ с австрийски генералски пагони и полска аристократка от френски произход, племенник на руската императрица, брат на двама женени в английския кралски двор немски офицери. На 17 април 1879 г. Първото ВНС единодушно го избира за български княз. След обиколка на европейските столици на 26 юни 1879 г. Александър Батенберг полага клетва пред Конституцията.

Княз Александър I е роден през 1857 г. във Верона. Получава военно образование и взема участие в руско-турската война 1877-1878 г. като офицер в руската армия. След абдикацията си през 1876 г. той се оженва за графиня Хартенау и служи в австро-унгарската армия. Умира през 1893 г. и по негово желание е погребан в София.

Воден от политическите си убеждения, на 5 юли 1879 г. Ал. Батенберг назначава за пръв български министър-председател консерватора Тодор Бурмов.

Тодор Бурмов (1834-1906) е роден в с. Нова махала, днес квартал на Габрово. Завършил духовна семинария в Киев, той притежава голям журналистически талант и е виден участник в църковно-националното движение. Той става и първият губернатор на София.

С приемането на Търновската конституция, изборът на български княз и съставянето на първото българско правителство започва действителния политически живот на Третото Българско царство. ВРУ и демократичната основа на Конституцията създават благоприятни условия за ускореното развитие на Княжеството.